

**САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ ИЗМЕЂУ
ТЕХНОЛОШКОГ ОПТИМИЗМА И СОЦИЈАЛНОГ
ПЕСИМИЗМА И НАДЕ
(Маргиналије поводом актуелне пандемије COVID-19
о глобализацији ризика, страха и смрти у савременим
друштвено-хуманистичким наукама)**

*Друштвене промене. Човечанство мора с времена на време
да промени раме на којем носи терет који се зове живот.*

Иво Андрић, Знакови поред пута

Џаба журите ако сте на погрешном путу.

Кинеска пословица

Колико год да је дуга ноћ, свануће дан.

Афричка мисао

Резиме

У раду се разматрају неке парадигме и теорије о савременим друштвеним променама, кризи и могућим перспективама развоја човечанства. Повод овим маргиналијама је пандемија COVID-19. Стога су у фокусу теорије о кризи наше цивилизације, глобализацији ризика, култури страха и смрти у радовима Улриха Бека, Зигмунда Баумана и Ентони Гиденса, о перспективама даљег развоја човечанства у радовима Едгара Морена, Мануела Кастелса, Жака Аталија и др. Критичка рецепција ових теорија упућује на закључке да је неопходан радикалан „ремонт“ наше цивилизације ако се жели излазак из кризе. Такође, заустављање пандемије COVID-19 и њених катастрофалних учинака није могуће без глобалне солидарности у борби против ње.

Кључе речи: теорије хипертехнолошког оптимизма, социјални песимизам, глобализација ризика и страха, теорије алтернативног развоја, пандемија COVID-19.

Страх је човеково осећање узнемирености, бриге и беспомоћности пред проблемима са којима се човек суочава. Његов је верни пратилац кроз живот и историју. Овај плурални мегафеномен је мозаичан и комплексан. Мења се из епохе у епоху, па се може говорити о култури страха и његовој метаморфози кроз историју. Литература пружа обиље записа о овом феномену, од античких дана до савремености. Јер, човекова историја није само игра ероса и комедија, већ и „борба на живот и смрт“, драма и трагедија.

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

Већ у најстаријој *Еноховој књизи о апокалипси*, говори се о пропасти првог човечанства, о томе што је претходило Потопу. Но, у исто време, како пишу и Димитрије Мершековски у књизи *Тајна запада* (1930) и Бела Хамваш у књизи *Велика ризница предака* (1943-1964), „Енохова књига прича о пропасти првог човечанства, али говори и о другом човечанству... Оно што сам видео нисам видео за данашњу генерацију, него за оне који ће доћи у далекој будућности“ (Хамваш, 2011: 224). У том смислу Енехова апокалипса је најсавременија књига, чије се поруке одnose и на „генерације које ће доћи у далекој будућности“ (Хамваш, 2011: 235), а управо је реч о упозорењу да ће свет једном страдати од воде, а једном од ватре, због тога што је човечанство доспело у стање изван закона, јер је на недопуштен начин себично искористило слободу и нарушило хармонију са природом и прекршило меру. Енох из древног доба упутио је своје визије и поруке као упозорење савременицима нашег доба.

И док су нам историчари и други списатељи у својим радовима оставили драгоцене записе о бројним видовима ризика, страхова и епидемија, смрти кроз векове (од ратова, земљотреса, присилних миграција, до масовних болести: куге, колере, туберкулозе...), тек се у пракси савремених мултидисциплинарних истраживања и социологије као глобалне и комплексне науке о човеку и друштву остварила идеја о синтетичком уопштавању, дефинисању и класификовању ових појава. Наиме, ризици и страхови, пандемије и смрт, постали су ново легитимно трансгранично поље изучавања од стране истраживача различитог профила – природних, био-медицинских и друштвено-хуманистичких наука.

У овом прилогу ми се не бавимо историјом пандемија као појава, већ културом и социологијом ризика, страха и смрти, а пре свега прегледом парадигматских теоријских контроверзи о жаришним узрочним синдромима савремене кризе и њиховим утицајем на масовне болести човечанства које као мегафеномени не знају за границе држава, континенте, расе, нације, религије и идеологије.

Ако изузмемо митолошке и легендарне представе и пророчанства из древног доба о катастрофама и апокалипсама човечанства, суочићемо се са чињеницом да историју човечанства не прати само непрестани успон, већ и бројни падови и катастрофе. Само у XX веку је преко 400 милиона људи страдало од разних болести у свету, што значи више од укупних ратних губитака у овом веку.

Садашња пандемија COVID-19 има дубље узрочне синдроме у карактеру наше цивилизације, која се креће у знаку дихтомије хипертехнолошког прогреса и социјалног субразвоја, тј. дефицита хуманизма и социјалне солидарности. Наиме, на делу су процеси високе дехуманизације друштва, социјалног и психолошког отуђења личности и наше врсте наспрам природе

и других врсти на планети. Све то производи бројне деформације у развоју, али и социјалне девијације, генерише социјално-патолошке појаве, ризике и сукобе, индивидуалне и колективне фрустрације и страхове.

Ако изузмемо бројне дистопије и теорије завере, као оквир за „разумевање“ узрока и последица савремених ризика, страхова и пандемија, у комплексу света друштвено-хуманистичких наука у свету и код нас, суочићемо се са различитим теоријско-аналитичким обрасцима (од парадигми до теорија „средњег обима“ и микроанализе) које имају научу валидност за објашњење ширих и дубљих социо-културних контекстуалних матрица. Њима се могу објаснити криза, противуречности и ломови наше цивилизације, који могу ако не непосредно, а оно посредно да утичу на производњу ризика, страхова, сукоба и смрти у савремености. Управо овде чинимо осврт на неке од њих.

Имајући у виду мозаични свет теорија о кризи савремене цивилизације, ризицима, страховима, паници и смрти, овде ћемо извршити груписање ових дискурса на неколико скупова: а) о кризи западне цивилизације, б) о кризи друштва, в) о кризи културе и г) о еколошкој кризи.

Теорије о кризи западне цивилизације и њеним последицама по однос човека и природе, квалитет друштвеног живота, здравље, болести и отуђење личности, написао је већи број аутора управо из западних земаља. Почев од Освалда Шпенглера и његове студије „О пропасти Запада“, која је објављена 1918, до студије *Ериха Фрома*, представника круга критичке теорије друштва и, најзад, Патрика Бјукенена, *Смрт Запада* (2003) и Семјуела Хантингтона, *Сукоб цивилизација* и Френсиса Фукујаме, *Крај историје и последњи човек, Наша постхумана будућност*, до студије Гинтера Андерсона *Застарелост човека* (1980), али и бројних дистопија: од Хакслија до Орвела.

У делима ових аутора, различитих теоријских и идејних усмерења, у распону од једног века (од 1918. када је објављена Шпенглерова *Пропаст Запада*, до Бјукененовог дела *Смрт Запада* 2003), утрта је критика западне цивилизације нездравог друштва и отуђења човека, бекства од слободе, ауторитарног карактера и манипулације (Фром), до критике последица дехристијанизације западне цивилизације (Н. Берђајев, П. Бјукенен). Најзад, ту је студија Гинтера Андерса, у којој је дат приказ екстремне техницизације наше цивилизације, која покорава човека, у којој машина постаје креатор, а човек саисторијски. Такође, у свим овим студијама указује се на драму наше цивилизације (хришћанске, супертехнолошке и потрошачке), у којој се остварују процеси дехуманизације друштва и отуђења човека и која, својом непредвидивим и неконтролисаним учинцима, може угрозити не само нашу врсту, већ и живот на планети.

Парадигма неолиберализма, као метасоцијални фаталистички дискурс о свемоћи утицаја тржишта и профита, као де-

мијурга у економији и друштву, потцењује улогу човека и слободу. Ова теорија и идеологија је произишла из чувене чикашке школе, чији су представници Хајек и Милтон. Они су је формулисали као „доктрину шока“ за модернизацију и реформу економије на принципима радикалне приватизације, деструкције социјалне државе и дерегулације, финансијске консолидације, зависне економије и енормне експлоатације и глобалне реколонијације света. Ова доктрина најпре је била експериментално примењена у Чилеу за време Пиночеа, а онда у виду тзв. *Вашиingtonског споразума* подржана је од стране Регана и Тачерове као формула спаса за развој и транзицију светске економије. У овој стратегији развоја тежиште развоја се премешта на финансијски сектор и трговину, док се запоставља сектор реалне економије и тзв. јавне привреде. У фокусу је приватни сектор, индивидуализам и глобална трговина. Главне њене полуге су ММФ и Светска трговинска организација и транснационалне корпорације. Ова „доктрина шока“, у форми реформе наметана је милом и силом земљама у развоју и постсоцијалистичким друштвима у транзицији. Она се показала као „успешна“ у промоцији интереса крупног капитала, који је тежио апсолутизацији своје моћи у новој глобалној реколонијацији света и остваривању неолибералног глобализма као новог пројекта неједнакости и моћи у свету. Консеквенце овакве стратегије и економске политике су: деструкција социјалне државе, експлоатација без граница, редуција радних и социјалних права радника, незапосленост, прекаријат, јачање класних неједнакости, регионалних диспропорција у развоју, социјалдарвинизација и реколонијација односа у свету. Такође, и појава нових облика неједнаке размене на релацији економије земаља светског центра-полупериферије и периферије, раст зависних друштава периферног капитализма, потискивање вредности државе благостања (високи стандарди у области радног и социјалног осигурања запослених), рестрикције институција јавног здравља и здравствене заштите, потискивање институција партиципативне демократије радника и грађана, формализација грађанске у колонијалну демократију, ширење феномена социјалног и политичког отуђења човека, раст неједнакости и обнова социјалног питања, класних противуречности и сукоба, итд.

Овакву концепцију и стратегију развоја, из угла не само оцене њених доктринарних принципа, већ и практичног функционисања оценили су познати светски аутори у својим студијама: Наоми Клајн, *Доктрина шока: капитализам катастрофе*, Јозеф Стиглиц, *Противуречности глобализације*, Пјер Бурдије, *Беда света*, Александар Панарин, *Искушења глобализма*, Џон Греј, *Лажна зора: глобалног неолибералног капитализма*, Мишел Чусудовски, *Глобализација сиромаштва*, Ерих Рајнер, *Глобална економија: или како богати постају све богатији, а сиромашни сиромашнији*.

Неолиберализам, као идеологија и стратегија развоја, довео је у пракси до експанзије убиственог „капитализма катастрофе“, социјалдарвинизације друштвених односа у националним и глобалним размерама. Као доктрина, у којој је кључни принцип „профит изнад људи“, она је довела до промоције ирационалне инструменталне рационалности у којој је човек обезвређен, али и сам живот и вредности људских права и слобода. Дошло је до обнове не само социо-класног питања у друштву, већ и експанзије еколошких проблема на релацији друштво-природа. Крајње консеквенце оваквог модела развоја су не само нарушен суверенитет слободе и демократије, већ и квалитет живота и здравље људи и других врста, па и опстанак саме планете. Многи аутори, међу којима и познати антрополог светског гласа, *Едгар Морен*, сматра да је главни узрок кризе савремене цивилизације лежи у чињеници што човечанство није довољно хумано, те да нам је неопходна нова револуција разумевања глобалне солидарности за излазак из ње!

Парадигму глобализације ризика концептуализовао је и развио у својим студијама Урлих Бек. Посебно у студијама *Ризично друштво* и *Светско друштво ризика*. Полазећи од тезе да су ризици стари колико и сам друштвени развој, те да су друштвене групе пратили кроз историју бројни ризици (сиромаштво, здравствени ризици, болести и епидемије, природне катастрофе, ратни сукоби...). Оно што, међутим, разликује раније од савремених ризика у условима глобализације и настајуће постиндустријске цивилизације, што су у прошлости ризици мање-више били препознатљиви и предвидиви, чиме је омогућена интервенција људи у превенцији или минимализовању њихових ефеката.

Савремени ризици су постали инхерента природа система технолошке цивилизације и модернизације. Везани су за нов начин производње, нове материјале, генетске модификације и злоупотребу нових технолошких открића наспрам човека, друштва и природе. Ови ризици имају способност у ери глобализације да се и сами глобализују са својим ефектима бумеранга. Они не знају за границе, политичке блокове и међународне савезе. Стога они воде самоурушавању цивилизације и „дављењу светског друштва“. Оно може постати жртва ирационалних сила екстремизма, фанатизма, тероризма, нуклеарних катастрофа, стихије тржишног фундаментализма и снага милитаризма и ирационалне рационалности, којима је логика моћ профита изнад логике слободе човека, хуманизације живота и друштва. Ови су ризици последица „ишчашене модернизације“ и глобализације савременог друштва. Имају способност брзог и енергичног ширења глобалним светским пространством са масовним последицама за опстанак планете. Урлих Бек излаже свој пледоаје за еколошки одрживи развој човечанства, које ће очувати хармонију између човека, друштва и природе у име живота, садашњих и

будућих генерација и опстанка живота, у односу на снаге де-струкције, разарања и смрти.

*Парадигма флуидног страха отуђења и беспомоћности човека у савременом друштву развијена је у делу социолога Зигмунда Баумана. У својој трилогији (Флуидни живот, Флуидна љубав и Флуидни страх) пише о постмодерном потрошачком друштву. Својом критичком социолошком анализом Бауман руши ружичасту слику о неолиберализму и глобализацији, неопозивом напретку цивилизације 21. века и постмодерном друштву. Синтагмом „флуидност“ изражава брзину промена које су циљ по себи, а које не доводе до бољих решења. Флуидни живот у постмодерном друштву одвија се у знаку конзумеризма, потрошачког синдрома сталног подстицања нових жеља за потрошњом и обиљем, за покретљивошћу, номадском егзистенцијом, уместо за стваралаштвом и слободом. Флуидни живот је непостојан живот који се стално одвија у условима неизвесности, атомизираних индивидуа које следе индивидуалне стратегије и политику себичног живота. Јер, потрошачки живот тежи за обиљем и хедонизмом, а не за слободом. У таквом друштву нема тежње за утопијом и алтернативом. Губи се критичка рефлексија на *status quo*, а „критичка педагогија“ је редуктована на политичку коректност према доминантним силама и функционално интегрисање група у културу „друштва спектакла“ и владајућег социјалног система. У таквом социјалном, атомизираном и индивидуализираном друштву изгубљене су вредности слободе, комунитаризма, људске солидарности и хуманизма. Бауман пише о „крхкости људских веза“ и „виртуелној блискости“, о расту егзистенцијалне несигурности, социјалне дистанце, нестабилности друштвене позиције и појачаном страху и депресији. У трећој књизи (Флуидни страх), Бауман истиче да је основно обележје наше епохе „свеприсутност страха услед природних и техничких катастрофа“ (Бауман, 2010: 125). У том смислу „... наш је живот све само не слободан од страха ... дуга борба коју је немогуће добити против потенцијално парализујућег страха“ (Бауман, 2010: 16).*

Указујући да је „страх друго име које дугујемо својој беспомоћности“ (Бауман, 2010: 112), истиче да „флуидна несигурност храни одсуство борбе против страха, а тржиште цвета у условима несигурности; оно зарађује на људском страху и осећању несреће“ (Бауман, 2010: 158). Насупрот оваквом систему, Бауман поручује: треба оснажити мисао и борбу против страха. То, пак, како он истиче, значи да треба рехабилитовати напуштену идеју хуманости, социјалне солидарности, заједништва и друштвене борбености, Јер, у ери неолибералне глобализације најпре је „размонтирано заједништво“, а себичлук и посесивна похлепа упоредо су промовисане са тржишним и технолошким фетишизмом, као врховне вредности. Уколико се не зауставе многобројна зла поузрокована стратегијом неолибералног развоја и пост-

модерне цивилизације, Бауман поручује: „постоји могућност да планета постане немогуће место за живот људи“ (Бауман, 2010: 88). Стога је задатак науке, између осталог, да у трагању за истином охрабри грађане у борби против окова илузија и страхова. Такву улогу Бауман је наменио и социологији као науци и позиву у својој заветној поруци да, уколико не жели да у постмодерни доживи смрт, *алтернативна социологија* предлаже преуређење социологије: да се од науке и технологије неслободе, претвори у науку и технологију слободе; да се успостави као нова културна политика у служби људске слободе (Bauman, 2014: 27).

Постоје, међутим, теорије чији аутори проспекцију технолошког развоја фетишизирају, предвиђајући да ће у будућности радна снага нових технологија и вештачка интелигенција представљати главне актере, док ће човек бити поново подређен и поробљен свемоћи технике. О томе немачки филозоф и социолог Гинтер Андерс у својој студији *Застарелост човека* (1974) пише као о добу треће индустријске револуције и технократије, у коме је техника постала не само субјект историје, већ и њен циљ. Као што је у прошлом веку нашу судбину одређивала економија, тако је данас техника наша судбина. На делу је тренд својеврсног „постцивилизацијског канибализма“ (употреба човека као објекта, тј. сировине у модерној генетици и генетском инжењерингу). У оваквој роботичкој цивилизацији, „тренд је да се човек (колико год то звучало апсурдно) учини сувишним и застарелим“ (Anders, 1974: 25). Аутор, у својој филозофско-антрополошкој и социолошкој студији разматра разорне последице овог доба технике и технологије, у коме је човек постао саисторијски, а техника главни субјект. У овом контексту настанка технолошке цивилизације, Андерс разматра различита отуђења човека и друштва, пишући о застарелости историје, слободе, рада, индивидуума, света људи, идеологија, приватности, смисла... Лепеза облика разарања друштвеног живота и деструкције личности овим се не завршава. Андерс истиче да у оваквом добу технолошке свемоћи, настаје и феномен застарелости умирања. Наиме, и умирање је подређено логици профита и свемоћи технике. Андерс пише: „Данас су прости смртни случајеви (од заморености животом или старости) реткост. Већином се *смрт производи. Бива се усмрћен*. Ми данашњи људи нисмо смртни, већ само примарно уморљиви... Уколико се не убију напором, радиоактивношћу или гасом... премештају нас у хромиране фабрике за умирање“ (Anders, 1974: 254).

О тој многобројној технологији смрти, Андерсон, даље, цинично пише: „Наше умирање се привремено одлаже, прикључењем на апарате у станици интензивне неге, а у тренутку наступања смрти, аутоматски се разложе првих пет тактова Шопеновог посмртног марша!“ (Anders, 1974: 255). Аутор као да је овим нагвести пандемију COVID-19 и масовног прикључења болесника на апарате у глобалној „фуги смрти“ (Пол Целан) у савремености.

Овој врсти теорија ризика и страха спада и *Гиденсова метафора о Молоху*, којим он описује модерни хипертехнолошки свет, ослоњен на бројна научна открића, нове технологије, нуклеарну енергију, генетска истраживања, као снажну силу која се креће напред рушећи, попут цунамија, све пред собом. Иако људи теже да управљају Молохом, увек постоји могућност да се он отргне контроли и уништи оне који су га створили и њихову околину (Riser, 2004: 4). Такође и студија француског социолога Пјер-Андреа Тагијефа, *Како одолети сталној покретљивости?*, указује на трагичну судбину хуманизма у доба техничко-трговачке глобализације, чије тековине измичу човечанству. Наиме, Тагијеф указује на негативне последице неолибералне глобализације, која представља идеологију тржишног фундаментализма, која нуди спасење кроз раст „сталне покретљивости“ према логици техно-тржишне еволуције. У овој цивилизацији нестају фигуре грађанина у корист фигура потрошача и акционара; остварују се процеси десуверенизације народа, нације и држава, а главни процес је глобализација (Tagijef, 2010: 12). У овој цивилизацији постоји доминација технонауке и експерт-ократије, у савезништву са индустријским и милитаристичким снагама „танатократије као светске владавине смрти“, као усуд „позитивне“ науке. Појам *танатократије* развио је, у својој студији *Thanatochratie*, Мишел Сер. Он указује како је у нашем добу, кроз милитаризацију, солдатеска појела будућност наука, инструментализујући њене ресурсе за своје циљеве, те да се дотле дошло да снага смрти (танатократија) отме знање и његову историју, те доведе до тога да метастазира у владавину смрти, крај историје и тријумф инструменталног ума (Seres, 1972: 204).

Насупрот оваквој тенденцији у савременој пракси – срашћивања војноиндустријског комплекса и истраживачких центара биохемијских, медицинских и фармацеутских наука, у потрази за новом формулом биолошког рата у трци за глобалну доминацију у свету – Пјер-Андре Тагијеф излаже свој *пледоаје за одбацивање судбине* и „еманципацију научног сазнања, односно његово ослобађање од стега утилитаристичких императива и техничких циљева. Неопходно је изнова рехабилитовати идеју хуманизма и човечанства, отпор, креативну непослушност и одговорност за будућност. Речју, снажна републиканска демократија, глобална солидарност и еколошка одговорност морају бити кључне одреднице алтернативног антикапиталистичког модела развоја којим се треба супротставити неолибералном моделу социјалдарвинистичког индивидуализма, тржишног фундаментализма“ (Тагијеф, 2010: 202). Насупрот фаталистичком метасоцијалном дискурсу, овај се аутор залаже за прометејску ангажованост, поентирајући Монтескјеово упозорење „ропство увек започиње сном“, којим је парафразирао античку мисао да „права припадају онима који су будни!“

Амерички социолог Жорж Рицер, у својој студији *Мекдоналдизација друштва*, разматра како се остварује процес глобализације и американизације света кроз процес мекдоналдизације друштва, те које су његове последице по савременог човека и културу. Наиме, аутор овај процес разматра као процес у коме принципи функционисања ресторана брзе хране освајају један по један сектор у функционисању америчког друштва, као и остатак света, намећући се као модел од културе рађања, исхране, образовања до културе смрти. Пет основних димензија мекдоналдизације су: ефикасност, калкулабилност, предвидљивост, контрола путем замене људи технологијама и, парадоксално, рационалност и ирационалности (Ritzer, 1999). У својој студији показује како се, у условима мекдоналдизације друштва, чак и смрт дехуманизира и подређује логици и спектаклу ирационалне рационалности (увођењем нових технологија и „одржавањем“ живота на интензивној нези, до губитка права пацијената над контролу над сопственим остатком живота, па до дизајнирања смрти и погребна на покретној траци...).

У својој студији *Техника и знаност као идеологија*, Јирген Хабермас показује како се у савремености „ослобађајућа снага технологије, инструментализирање ствари – изврће у окове ослобођења, постаје инструментализирањем људи“ (Habermas, 1986: 27), те како су савремене цивилизације и културе, фетишизацијом технолошког прогреса и стихије слободног тржишта, дошле у сукоб са животом и природом, доводећи у питање не само одрживи друштвени развој човечанства, већ и опстанак наше планете.

Најзад, у савременој литератури, постоје аутори који се не баве само критиком и поремећајима света, већ и *алтернативним пројектима будућности*. Овде указујемо на неке од њих: Мануел Каstelс (*Умрежено друштво*), Едгар Морен (*Како мислити Европу, Глобално мислити*), Пол Керц (*Хуманистички манифест 2000: Како преуредити савремени свет*), Жак Атали (*Криза и како даље, Кратка историја будућности*). У нашој резимирајућој скици поентирамо само неке оцене и ставове ових аутора.

Мануел Каstelс оцењује да човечанство данас живи у ери информационог друштва, које се заснива на новим технологијама и мрежама које сажимају простор и време, мондијализујући човечанство. Но, главна дихотомија у овом друштву лежи између хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја, те новим друштвеним актерима предстоје нови путеви борбе за одреживи развој, хуманизацију друштва и еманципацију човека. У најновијој студији *Мреже револта и наде – друштвени покрети у доба интернета* (2015), Каstelс анализира најновије стратегије деловања нових друштвених покрета у доба интернета и глобалне кризе од 2008. године, која је довела до кризе легитимитета неолибералне идеологије и апсолутне моћи светског поретка

мегакапитала. Он наговештава могућност формирања умрежених алтернативних покрета који ће оспорити садашњу доминацију глобалног финансијског капитализма и омогућити искорак у нови облик партиципативне демократије самоодређења и економије која функционише с акцентом на људима и стварности друштва које ће бити у служби „људских вредности и потраге за личном срећом“ (Kastels, 2018: 265).

Француски антрополог Едгар Морен, пак, сматра да криза савременог човечанства лежи у чињеници да оно није довољно хумано. Насупрот, социјалдарвинистичком либерализму, Морен предлаже алтернативни пројекат посткапиталистичког развоја друштва и мондијализације са људским ликом. Потребна нам је глобализација разумевања и солидарности, морамо повезати етику разумевања међу појединцима с етиком планетарне ере која тражи глобализацију разумевања: „Једина истинска глобализација која би била у служби људске врсте јесте она разумевања, тј. интелектуалне и моралне солидарности човечанства. Док људска врста наставља своју пустоловину под претњом саморазарања, неодложан императив је постао: *спасити човечанство остварујући га!*“ (Morin, 2002: 113). У својим студијама *Глобално мислити* (2015) и *Еколошки човек* (2016), Морин ће разматрати кључне проблеме наше савремености: положај човека у глобалном свету, могућност планетарног хуманизма и еманципацију и екологију и одрживи друштвени развој, истичући да савремена криза опомиње да је опстанак наше врсте повезан са опстанком планете, те да се та дијалектичка узјамност и одговорност мора поштовати и то не само због квалитета живота садашњих генерација, већ и потомака. У овом контексту Морин разматра и улогу и одговорност савремених наука: екологије, социологије и глобологије, како у истраживању кључних развојних проблема, тако и образовању погледа на свет нових генерација које ће бити актери будућих промена у борби за квалитет живота човечанства и опстанак планете (Morin, 2015; 2016).

У студији *Пут наде* (чији су аутори Морен и Хесел), аутори указују да је „наш планетарни систем осуђен на смрт или преображај (...) Морамо схватити да делимо заједничку планетарну судбину; да је човечанство у целини суочено са спојем бројних криза које саме стварају Велику кризу једног човечанства које не успева да се уздигне до хуманости“ (Морен и Хесел, 2012, 7-8). Насупрот економистичким и технократском кретенizmu, ови се аутори залажу за дефинисање нове алтернативне стратегије и политике развоја, која би била планетарна и дубоко трансформистичка, хуманистичка и еманципаторска. Она треба да синтетизује аутентичне либералне, социјалистичке и републиканске вредности са принципима планетарне еколошке биоетике и трансхуманизма. Била би европска и транснационална: да се прошири на целу планету и да глобалном солидарношћу „храни политику човечанства. Њеном формирању и реализа-

цији може допринети развијен демократски грађански покрет као актер планетарног преображаја – за живот и оживљавање, одрживи развој и хумани напредак човечанства. Она би отворила пут наде и понудила перспективу планетарног спаса“ (Морен и Хесел, 2012, 52).

У обликовању теорије и филозофије планетарног хуманизма и одрживог прогреса човечанства, данас делују мислиоци и хуманисти са различитих континената. Посебно треба истаћи активност *Пола Керца*, водећег америчког секуларног хуманисту и писца студија *Хуманистички манифест 2000 – позив на нови планетарни хуманизам* и *Како преуредити свет*, у којима је формулисана нова парадигма развоја за трећи миленијум, коју овај аутор назива *пост-постмодерном парадигмом*. Она је постиндустријска, планетарна, еколошка, секуларна, хуманистичка и трансхуманистичка. У њој се апелује на заједничку одговорност за нашу судбину и нашу обавезу према човечанству као целини. У *Хуманистичком манифесту*, Керц поручује: „Будућност је отворена. На нама је да направимо изборе. Заједно можемо да остваримо најплеменитије циљеве и идеале човечанства“ (Kurtz, 2000: 61).

На фону критичког разумевања узрока савремене кризе и изграђивања алтернативних пројекција даљег развоја човечанства, настале су бројне студије. Из њихове палете издвајамо радове Жака Аталија, француског социолога и економисту. У његовим студијама *Криза, а после?* и *Кратка историја будућности*, аутор се бави не само узроцима савремене кризе већ и проспекцијом/предикацијом мегатрендова будућег развоја човечанства. У вези са узроцима он, између осталог, пише: „Време је да се схвати да ова криза може бити спасоносна шанса за свет, последња опомена пре катастрофе до које би довела анархична мондијализација... Човечанство не може да преживи ако свако од људи не схвати да има интереса за благостање других.“ Атали сматра да за излазак из савремене кризе није довољно да се капитализам „учини моралним, већ да се он укључи у правну државу“ (Atali, 2010b: 126). У том смислу овај аутор истиче потребу планетарне регулације на платформи социјалдемократског развоја и успостављања глобалног New Deal-a и светског управљања по моделу Кејнса.

Жак Атали у *Краткој историји будућности* (2003) излаже могући сценарио друштвених трансформација до 2100. године. Полазећи од хипотезе „да се данас решава то што ће се десити са светом у наредних 50-100 година, те да од нас зависи какву ћемо планету оставити нашој деци и човечанству“ (Atali, 2010a: 229–230). Аутор излаже своје виђење пет таласа који ће одредити будућност човечанства (1. крај америчке империје; 2. настанак полицентричног система; 3. хиперимперија; 4. настанак хиперконфликата око кључних ресурса: воде, нафте и ралигијско-цивилизацијских гекултурних разлика; 5. настанак хипердемократије). Жак Атали посебно образлаже

настанак и структуру обележја петог таласа будућности, тј. *хипердемократије* (настанак релационих социјалних предузећа и релационе економије солидарности и среће; ширење хипердемократије на свим нивоима – од микроструктуре, нација до слободног светског нивоа (стварање планетарног устава, нових институција, уједињених нација; планетарни хуманизам и трансхуманизам, трансхумансити као актери и алтруисти са транснационалним идентитетом који су истовремено грађани света, као и чланови више заједница). У оваквој настајућој заједници човечанства равноправних грађана и народа, *трансхуманисти ће бити нова креативна класа*, чији ће циљ бити побољшање судбине света, уравнотежавањем мондијализације тржишта и мондијализацијом демократије. У оваквим релационим предузећима профит неће бити врховни циљ нити услов опстанка. За трансхуманисте, „љубав према другом, која је првенствено љубав према самом себи, услов је опстанка човечанства. Трансхуманисти ће поставити ту темеље економије алтруизма, или, како је то дефинисао Пјер Бурдије, економије среће“ (Бурдије, 2019: 73).

О „реморализацији глобализације“ и преиспитивању владајућег капиталистичког система први пут се говорило ове године и од стране првог човека форума Давос. Наиме, Клаус Шваб је указао да садашњи систем генерише неприхватљиве неједнакости између богатих и сиромашних, Севера и Југа, које заоштравају противуречности у развоју светског друштва, доводећи у питање одрживост развоја и еколошку равнотежу на планети. Истакао је да овакав систем постаје неодржив и кобан по будућност човечанства, те да га је неопходно мењати.

Овај осврт на различите парадигматске погледе на друштвени развој и будућност човечанства имао је за циљ да укаже на плуралистичку контекстуалну матрицу узрочних синдрома, који непосредно или посредно утичу на обликовање понашања појединаца и друштвених група у савремености, као и њихов утицај на квалитет живота и здравља људи, њихове шансе, развој и социјалну мобилност. Упоредо са истраживањима ових аутора у свету су деловали и бројни други истраживачи различитог профила који су дали допринос истраживању овог трансдисциплинарног поља: ризика, панике, страха, болести и смрти у савремености. У овом контексту треба истаћи студије: *Морална паника* (1998) Кенета Томпсона, *Геополитика емоција* (2008) Доминика Мојсија, *Култура страха* (1999) Бориса Гласнера. На овом фонду, у систему друштвено-хуманистичких наука формиране су и посебне дисциплине (психологија и социологија страха) и мултидисциплинарно истраживање ових проблемских поља.

Најзад, могли бисмо да закључимо: док се индивидуална и социјална психологија баве „унутрашњим доживљајима“ страха и њиховог утицаја на понашање појединца и друштвених група; дотле се *социологија страха* бави тзв. „структурним матрицама социјалне детерминације“, које узрокују појаву страха и какве су њихове последице на активност и живот индивидуа и односе група у друштву.

Овај груби и сумарни осврт на савремену литературу из друштвено-хуманистичких наука о глобализацији ризика, страха и смрти, у лепеци погледа и ставова између хипертехнолошког оптимизма и социјалног песимизма и наде, поводом актуелне мегапојаве пандемије COVID-19, уверава нас да контроверзна трагања о људској природи, карактеру и будућности човечанства, нису престала од антике до данас. „Она откривају да: човек као најсложеније живо биће у природи, човек путник – *homo viator*. (В. Јеротић) има мултикомплексан идентитет (Е. Морен) који се не да редуковати на бинарну супротстављеност русоовског бића добра и хобсовог бића зла. Човек није по својој антрополошко-социолошкој природи само оно што јесте већ и биће могућности и наде. Није само песник ускликнуо „Сањам, дакле бићу!“, већ су тако умни философи и научници у 20. веку Ернст Блох и Ерих Фром у својим студијама надахнуто писали о *принципу наде* – неизмерним могућностима човекове антропологије, прометејском усправном ходу и револуцији наде и способности човека да претвори судбину у слободу и историју (Јеротић, 2017: 32).

Насупрот хиперпродуктивистичкој и потрошачкој философији, који су човека и друштво представили као „мегамашине“ (Л. Мамфорд), тј. као систем тоталне контроле и максималне продуктивности, у коме је жива радна снага замењена машином, мега-потрошачем, Блох је човека дефинисао као *homo sperans*-а, чија људска култура има позитивну утопистичку функцију и односи се на конкретно утопијски хоризонт могућности (Bloch, 1981: 167), док је по Фрому – нада темељни принцип људског постојања, јер тамо где нема наде, ту се живот завршава. Наравно, нада није пасивно чекање, већ претпоставља и ангажман да се мења и ствара бољи свет, да се остварује пројекат друштва у коме је оптимални развитак човека врховни циљ. У том смислу и Блох и Фром су револуцију наде повезали са философијом ослобођења, поентирајући активну улогу човека као актера историје и аутоеманципације. Само се у таквом прометејском односу могу створити аутентична људска историја, друштво здравих и слободних личности. У супротном, парафразирајући Ернста Блоха, на тлу класне цивилизације „капитализма катастрофе“, у коме је друштвени живот накриво насађен, „људи не могу имати нити усправан ход, нити здрави живот“ (Bloch, 1981: 543).

ЛИТЕРАТУРА

- Anders, Ginter. *Zastarelost čoveka*, „Nolit“, Beograd 1974.
- Atali, Žak. *Kratka istorija budućnosti*. Beograd: Arhipelag, 2010a.
- Atali, Žak. *Kriza - a posle?* Beograd: Hedone, 2010b.
- Бауман, Зигмунд. *Флуидни страх*. Нови Сад: Mediteran publishing, 2010.
- Bauman, Zygmunt. *What Use is Sociology?* Cambridge: Polity Press, 2014.
- Bloch, Ernst. *Princip nada*, II. Zagreb: Naprijed, 1981.
- Бурдије, Пјер. *Сигнална светла*. Београд: Завод за уџбенике, 2019.
- Јеротић, Владета. *Добро и зло трче заједно*. Београд: Арс Либри, 2017.
- Kastels, Manuel. *Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba interneta*. Beograd: Službeni glasnik, 2018.
- Kurtz, Paul. *Humanist Manifesto 2000: A Call for New Planetary Humanism*. Amherst NY: Prometheus Books, 2000.
- Morin, Edgar. *Odgoj za budućnost*. Zagreb: Educa, 2002.
- Morin, Edgar. *Penser global*. Paris : Editions de la Maaison des sciences de l'homme, 2015.
- Morin, Edgar. *Ecologiser l'homme*. Paris: Éditions Limeux, 2016.
- Морен, Едгар и Стефан Хесел. *Пут наде*. Београд: Хедоне, 2012.
- Ritzer, Georges. *Mekdonaldizacija društva*. Zagreb: Naklada „Jesenski i Turk“, 1999.
- Ricer, Džordž. *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik, 2004.
- Seres, Michel. „Thanatocratie“. *Critique* 293, mars 1972.
- Tagijef, Pjer-Andre. *Kako odoleti stalnoj pokretljivosti?* Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010.
- From, Erih. *Revolucije nade*. Beograd: Gratos, 1980.
- Habermas, Jürgen. *Tehnika i znanost kao ideologija*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.
- Хамваш, Бела. *Велика ризница човечанства*. Београд: Службени гласник, 2011.

MODERN THEORIES OF SOCIAL CHANGE BETWEEN TECHNOLOGICAL OPTIMISM AND SOCIAL PESSIMISM AND HOPE

Summary

The paper examines certain paradigms and theories of modern social changes, crisis, and possible prospects of human development. The motive behind these marginalia is the COVID-19 pandemics. Therefore, the paper focuses on the theories about the crisis of our civilization, the globalization of risk, the culture of fear and death in the works of Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, and Anthony Giddens, and on the prospects of future human development in the works of Edgar Morin, Manuel Castells, Jacques Attali and others. The criti-

cal reception of these theories points to the conclusion that a radical “repair” of our civilization is necessary to overcome the crisis. Furthermore, ending the COVID-19 pandemics and its catastrophic consequences is not possible without global solidarity in the battle against it.

Key words: theories of hypertechnological optimism, social pessimism, globalization of risk and fear, theories of alternative development, COVID-19 pandemics.